THE SOCIAL CONSEQUENCES OF INCOME CONDITIONS IN AGRICULTURE

By:
HORVÁTH, GÁBOR – PALKOVICS, MIKLÓS

Keywords: agricultural population, employees, wages, personal income, social security, pension plans.

It is essential for the smooth functioning and development of a society that the income conditions and consequently the prosperity of its individual members, social groups, employees, etc. improve. The authors of the study, in accordance with the mission of *Gazdálkodás*, examined the situation of the agricultural population in relation to this.

The number of people employed in agriculture dropped drastically right after the regime change and continues to decline, though more moderately, to this day. One could ask where, if at all, the several hundred thousand former farm workers found jobs.

Half of those who remain in the sector are employees, the rest are basically self-employed. Their earnings lag far behind the national average and there are no observable signs of this gap being bridged. Their future prospects, namely their retirement pensions, are particularly unfavourable. In this, for many, hopeless situation, it is the role of Government, representing society, to act.

It is the authors' suggestion that the operation of employment subsidies, the encouragement of participation in the social security system and the incentivisation of employment related to the agricultural support system, could be effective.

A JÖVEDELMI VISZONYOK SZOCIÁLIS KÖVETKEZMÉNYEI A MEZŐGAZDASÁGBAN

HORVÁTH GÁBOR – PALKOVICS MIKLÓS dr.

Kulcsszavak: agrárnépesség, foglalkoztatottak, bérek, személyes jövedelmek, szociális biztonság, nyugdíjbiztosítás.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Egy társadalom zavartalan működésének, fejlődésének alapvető feltétele a benne élő egyének, néprétegek, foglalkoztatottak stb. jövedelem-viszonyainak alakulása, következésképpen jóléte. A tanulmány szerzői, a Gazdálkodás küldetésének megfelelően, az agrárnépesség ebbéli helyzetét vizsgálták. Az agrárgazdaságban foglalkoztatottak száma közvetlenül a rendszerváltás után példátlan módon lecsökkent és mérsékeltebb ütemben, de a folyamat napjainkig tart. Kérdésként fogalmazódik meg, hol, és egyáltalán talált-e munkát, megélhetést a több százezres korábbi mezőgazdasági munkás? Az ágazatban maradt munkavállalók mintegy felerészt alkalmazottak, a többiek gyakorlatilag önfoglalkoztatók. Keresetük jelentősen elmarad a társadalmi átlagtól, a felzárkózás jelei sem találhatók. Különösen kedvezőtlenek a kilátásaik a jövőt, azaz a nyugdíjakat illetően. Ebben a sokak számára reménytelen helyzetben a társadalmat képviselő kormányzatnak kell cselekedni. Javaslataink szerint a foglalkoztatási támogatások működtetése, a társadalombiztosításban való részvétel előmozdítása, az agrártámogatási rendszerekhez kapcsolódó foglalkoztatás ösztönzése lehet a célravezető.

Az *Európai Gazdasági Közösség* létrehozását deklaráló *Római Szerződés* agrárkérdésekkel foglalkozó fejezetében célkitűzésként fogalmazódik meg az agrárnépesség jövedelmének közelítése a társadalmi átlaghoz. Az elmúlt század közepén elfogadott irányelvek az EGK jóléti államaiban néhány évtizeddel később – kisebb kivételtől eltekintve – megvalósultnak tekinthetők. A máig érvényben lévő Római Szerződés hivatkozott passzusai újra aktualitást kaptak az EU-hoz 2004-ben csatlakozott tagországok agrárnépességének jövedelmi és szociális helyzete miatt.

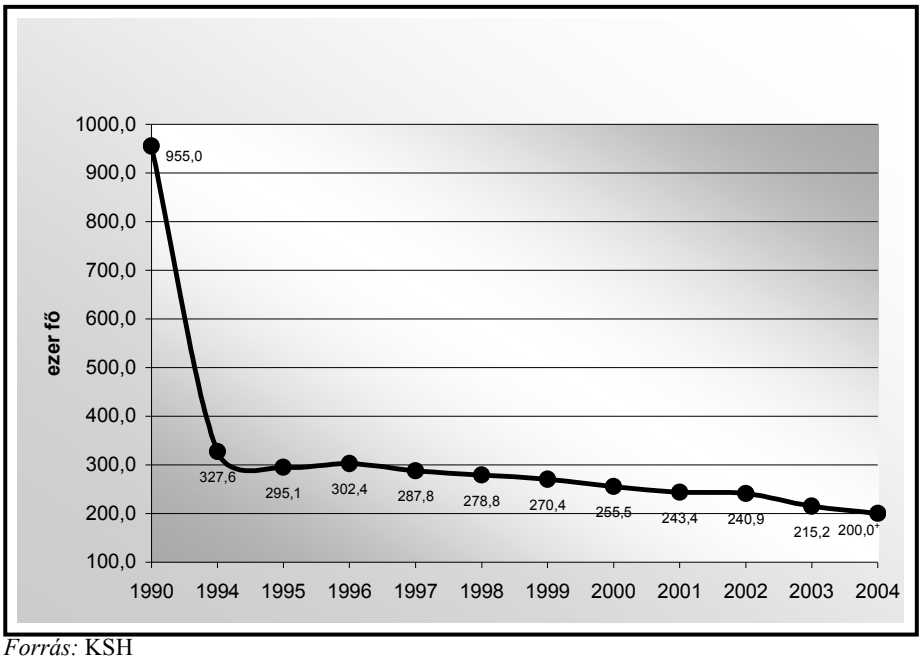
Rövid tanulmányunkban a címben megjelölt problémakört hármas megközelítésben tárgyaljuk: 1. Létszámában hogyan alakul és kik alkotják az agrárnépességet, mely munkaerő piaci szereplők sorolandók ehhez a munkavállalói körhöz? 2. A személyes jövedelmek, bérek alakulása az ágazat jövedelemtermelő képességének tükrében. 3. A mezőgazdasági tevékenységből élők társadalombiztosítása, nyugdíjkilátásai.

AZ AGRÁRNÉPESSÉG

A *Központi Statisztikai Hivatal* nyilvántartása szerint (1) a rendszerváltás után, rövid idő alatt (1990-1994 között) az ágazatban foglalkoztatottak száma harmadára csökkent (l. ábra). Aligha lehet a világ bármely részéről hasonló arányú foglalkoztatotti létszámcsökkenésről példát hozni egy ilyen tradicionális ágazat esetében, különös tekintettel a nagyon rövid időszakra.

1. ábra

A mezőgazdaságban, vad- és erdőgazdálkodásban, valamint a halászatban foglalkoztatottak létszámának alakulása

Forrás: KSH

Szinte megdöbbentő a 90-es évek elején bekövetkezett változás, ha tudjuk, hogy az arányszámok mögött 600 ezer egyén sorsáról van szó. Megalapozott becslések szerint ebből a népességből legalább *200 ezer fő nem mezőgazdasági területen tevékenykedett tovább*. Itt többségében azokról a munkavállalókról van szó, akiket a mezőgazdasági vállalatok, szövetkezetek – a 80-as években kiteljesedett – úgynevezett alaptevékenységen kívüli termelésben foglalkoztattak. Ismét csak becsült számadatokra hagyatkozva úgy ítélhetjük meg, hogy a szóban forgó 200 ezer szakember, betanított munkás mintegy fele, legtöbbször kényszerhelyzetében, később visszatért a mezőgazdasági termeléshez, vagy annak perifériájára.

A vizsgált populáció második köre a szövetkezetek átalakulásával, az állami gazdaságok privatizációja révén, a kárpótlással földhöz, termelőeszközökhöz jutott korábbi mezőgazdasági munkavállalók. Közülük *nagy számban választották az önellátó* (vagy csak részben piaci kapcsolatot jelentő) *termelést mint kistermelők, őstermelők, családi gazdálkodók.*

Legnehezebb helyzetbe a – harmadik – csupán munkaerejét hasznosítani tudó réteg került. Számuk jelentős, a nagyságrend százezerben mérhető. Szakképzettség hiányában olyan munkavállalásra kényszerülnek (napszámosként), amelynek „bére” legtöbbször messze elmarad a minimálbértől is. Ez a társadalmi csoport adja a nem regisztrált munkanélküliek tekintélyes hányadát. Érdekképviseletük gyakorlatilag nincsen, érdekérvényesítő képességük minimális. Velük kapcsolatban merül fel: *sorsuk alakulásának jövője mennyiben kizárólag agrárügy, és*

mennyiben az egész társadalom, az azt képviselő kormányzat felelőssége?

1. táblázat

A mezőgazdaságban, vad- és erdőgazdálkodásban, valamint a halászatban foglalkoztatottak létszámának alakulása

(M. e.: ezer fő)

Év	A mezőgazdasági ágazatokban	
	alkalmazottak	összes foglalkoztatott
1995	176,0	295,1
1996	167,7	302,4
1997	158,2	287,8
1998	150,5	278,8
1999	144,9	270,4
2000	132,7	255,5
2001	121,3	243,4
2002	112,4	240,9
2003	107,4	215,2
2004	101,2	205,0
Csökkenés	**75 ezer fő**	**90 ezer fő**

Forrás: KSH

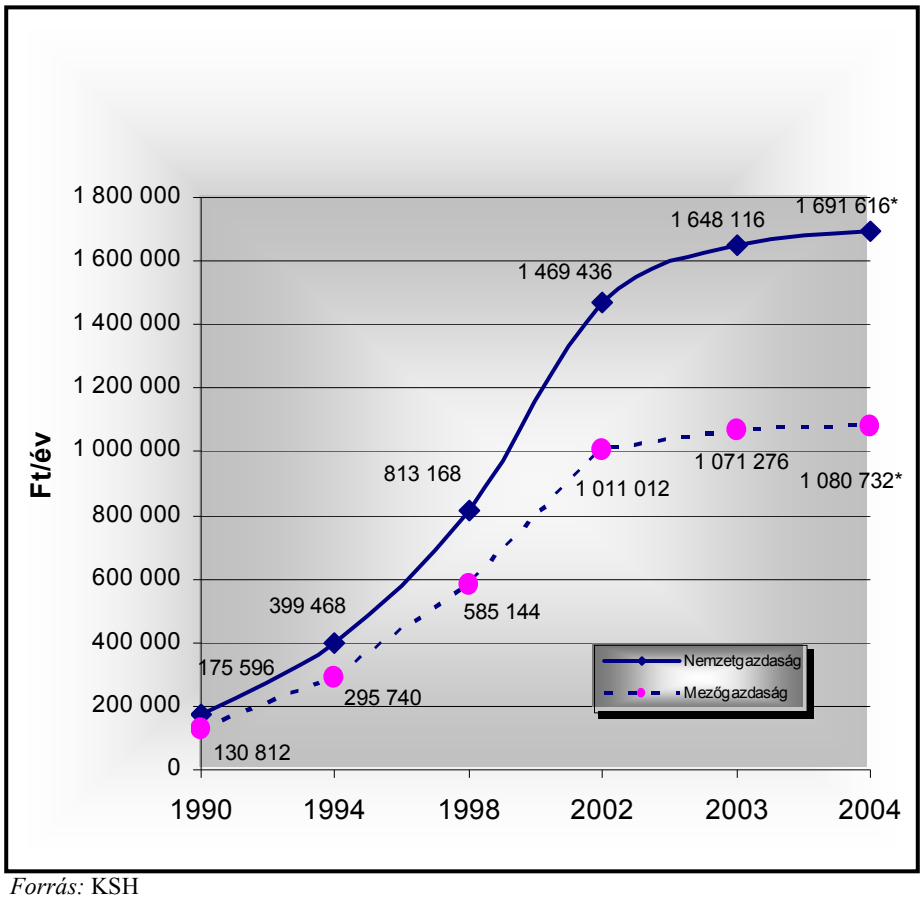
A foglalkoztatottak radikális csökkenésének időszaka után eltelt 11 év kezdő időpontjától (1994) kiindulva további 40%-os foglalkoztatotti létszámcsökkenés regisztrálható. Ide vonatkozó további konkrét számadatot a KSH közleményeiből meríthetünk: 1995 és 2004 között 90 ezer fővel csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, ezen belül 75 ezer fős az alkalmazotti létszámcsökkenés (1. táblázat). A különbség (a további 15 ezer fő) az úgynevezett önfoglalkoztatók köréből került ki. Megítélésünk szerint a még mindig jelentős létszámcsökkenést több tényező is befolyásolta, mint például: a földszerzés és földhasználat törvényi szabályozása, az ágazat jövedelmi helyzete, támogatottsági szintje, a korábbihoz képest megnőtt közterhek a munkajövedelmekkel összefüggésben.

A SZEMÉLYES JÖVEDELMEK, A BÉREK

A már hivatkozott *Római Szerződésben* foglalt, a mezőgazdaságból élők jövedelem-viszonyaira vonatkozó célkitűzések megvalósítására, magyar viszonyok között, rövidtávon aligha van lehetőség. A 2. ábrán látható összefüggésekre hivatkozva kiemelhetjük: a mezőgazdasági alkalmazottak átlagbére még a kétharmadát sem (63,9%) teszi ki a társadalomban kialakult átlagbéreknek. Ráadásul, itt a mezőgazdasági népesség egy szűkebb, a legkedvezőbb helyzetben lévő rétegének bérét reprezentáló adatokról van szó. Ezt a kedvezőtlen képet tovább árnyalja az a tény, hogy a magyar bérek, személyes jövedelmek összességében jelentős mértékben elmaradnak az EU-s átlagtól.

2. ábra

A mezőgazdasági alkalmazottak bérviszonyai

Forrás: KSH

A mezőgazdasági alkalmazottak átlagbére, a 2. ábrán is fellelhető adatok szerint, a 2003. évről 2004-re nem egészen 1%-kal növekedett. További kiemelést érdemel tehát, hogy az átlagbérektől való jelentős elmaradásban nem mutatkoznak a korrekció jelei, lehetőségei. Az összes munkavállalói jövedelmek ugyanezen időbeli összehasonlításban 2,9%-os nominális növekedést mutatnak (15l,6 milliárd Ft-ról 156,1 milliárd Ft-ra változott). (2)

Ez az adat az ágazatban foglalkoztatottaknak, az alkalmazottak mellett a mezőgazdaságban megélhetést talált népesség (mintegy 100 ezer fő) személyes jövedelmét is magában foglaló növekedést mutatja. Ezen foglalkoztatotti körnek az összetétele, jövedelemviszonya számszerűségében meglehetősen bizonytalan. Egyedül a regisztrált és adóbevallást adó egyéni mezőgazdasági vállalkozók (28 ezer fő) adatai konkretizálhatók. Egyéb iránt ide sorolandók még a családi gazdálkodók, az őstermelők, az időszakosan/alkalmilag foglalkoztatottak. Átlagjövedelmük közismerten alacsony, a minimálbér határán áll, így a jelzett bértömeg emelkedés még – csökkenő foglalkoztatotti létszám esetén is – csupán jelképes személyes jövedelemnövekedést képvisel.

Néhány további számadattal célszerű rámutatni az agrárkereseti viszonyok te-

rületén a felzárkózás nehézségére, annak realitásaira. A viszonylag legjobb fizetési pozícióban lévő alkalmazotti réteg lemaradása a társadalmi átlagtól – a béreket és közterheit is figyelembe véve – 2004-ben mintegy 900 ezer Ft-ot tett ki személyenként, éves viszonylatban. Tekintettel a mintegy 100 ezer alkalmazottra, csupán ebben a körben ez 90 milliárd Ft/év forrást igényelne. Ezzel szembe állítva: a mezőgazdasági tevékenységet folytató, mérleget készítő gazdaságok adózott nyeresége a 2004. évben, előzetes adatok szerint, csupán kevéssel volt 18 milliárd Ft felett. (3)

A további, számszerű összehasonlítás lehetőségét elhagyva, ismételten arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az ágazat volt (ma már munkanélküliként sem regisztrált) és jelenlegi alkalmazottai munkavállalói jövedelmének korrekciója, szociális ellátása a legaktuálisabb agrárpolitikai feladat.

A SZOCIÁLIS BIZTONSÁG, A NYUGDÍJKILÁTÁSOK

Még néhány évvel az ezredforduló után is mintegy 1 millió főt érint a mezőgazdasági termelés. A már számba vett népesség körein kívül, a más gazdasági területen főfoglalkozású egyének vagy családtagjai remélhetik megélhetésük színvonalának javítását, a főképpen önellátást biztosító termékek előállításától. A nyugdíjasok körében is népszerű az ebbéli tevékenység, amikor is a jövedelmük gyarapítása, kiadásaik mérséklése mellett a szabadidejük értelmes eltöltésének érzését tudhatják magukénak. Mégis, a mezőgazdasági termelés – ezen kétségkívül meglévő pozitív vonása mellett – eltartó képességének hiányosságaira kívántuk felhívni a figyelmet. A mezőgazdasági bérekről, jövedelmekről szóló okfejtésünk, számadatok reményeink szerint cselekvésre ösztönzik valamennyi, e témakörben illetékes szervezetet, személyiséget. Úgy gondoljuk, az agrárágazathoz kapcsolódó népesség egy tekintélyes részének szociális biztonsága, nyugdíjkilátásai sem maradhatnak visszhang nélkül a kormányzati körökben. Ismét néhány statisztikai adat ezen állításunk megerősítésére:

Az átlagnyugdíj összege Magyarországon 55 000 Ft/hó.

A mezőgazdasági nyugdíjasok átlagnyugdíja kb. 40 000 Ft/hó.

Jelenlegi minimál nyugdíj 24 700 Ft/hó.

A mezőgazdasági alkalmazottak (!) mintegy fele minimálbéren foglalkoztatott, a minimálbéren foglalkoztatottak várható nyugdíja havonta

20 év munkaviszony után kb. 25 000 Ft;
30 év munkaviszony után kb. 31 000 Ft;
40 év munkaviszony után kb. 37 000 Ft.

Az amúgy is kedvezőtlen kilátások a nyugdíj tekintetében, az ún. önfoglalkoztatói körben további nehézségeket jeleznek. Tudnak-e igazolni 20 év munkaviszonyt, hogy legalább a minimál nyugdíj folyósításra kerüljön számukra? Ellenkező esetben egyáltalán nem nyernek nyugdíjjogosultságot. E vonatkozásban veszélyeztetett korosztálynak tekinthetjük az 1990-ben 37. évüket betöltötteket (vagy az annál fiatalabbakat), ha azt követően nem nyugdíjbiztosítottként végezték munkájukat. Amikor 8-10 év múlva elérik a 60-62 éves kort, nem lesz nyugdíjjogosultságuk.

Mindez abból adódik, hogy a rendszerváltás után – a részben már körvonalazott körülmények miatt – az agrárnépesség jelentős hányada kikerült a társadalombiztosítás rendszeréből. Az azt követő időszakot folyamatként szemlélve azt tapasztalhattuk, hogy az ide vonatkozó állami szabályozás szinte előmozdította a társadalombiztosításból való kivonulást. A foglalkoztatáshoz kapcsolódó viszonylag magas társadalombiztosítási járulék, vagy a mezőgazdasági munkavégzéshez kapcsolódó kedvezmények

megszüntetése (100, illetve 150 tíz órás munkanap felelt meg korábban egy éves munkaviszonynak) érdemel említést. Ezt a folyamatot erősítette, hogy az önfoglalkoztatók nagy hányada – részben rövidtávú gondolkodása miatt – nem fizet nyugdíjjárulékot. A Társadalombiztosítási Igazgatóság tájékoztatása szerint egyetlen őstermelőt sem tartanak nyilván nyugdíjbiztosítottként. Tanulmányunk összeállítása során nem vizsgáltuk az úgynevezett hárompilléres (már körvonalazódik a negyedik is) nyugdíjellátás lehetőségeinek kihasználását az agrárnépesség körében. Feltételezéseink szerint – a vázolt jövedelemviszonyok ismeretében – ezek igénybevétele a mezőgazdasági foglalkoztatottak körében rendkívül mérsékelt.

Összegző javaslataink. A vázolt negatív folyamatokat és jelenségeket mielőbb mérsékelni szükséges, foglalkoztatási támogatások működtetése indokolt. A társadalombiztosításban való részvételt ösztönző eszközök, eljárások, de még inkább az ehhez szükséges források megteremtését javasoljuk. Szükséges lenne a nyugdíjbiztosítási rendszerbe ismételten beépíteni az agrárfoglalkoztatásból adódó speciális, egyúttal méltányos szabályokat. Célravezetőnek tartanánk, ha az agrártámogatási rendszerekhez kapcsolódóan foglalkoztatási követelmények, az erre ösztönző feltételek fogalmazódnának meg.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) www. ksh.hu – (2) Kovács Gábor – Udovecz Gábor: A magyar mezőgazdaság első éve az Európai Unióban. Gazdálkodás, 2005. 5. sz. 1-10. pp. – (3) Benedek Fülöp: Agrárpolitikánk aktuális cselekvési programjáról. 47. Georgikon Napok Kiadványa, ISBN 9639096997 Keszthely, 2005. szeptember 29-30.